

6. Церковна О.В. Завдаток і аванс: спільне і відмінності / О.В. Церковна, М.С. Ткаченко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 1. – С. 93–95.

7. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 26.02.2004 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 3. – С. 22.

8. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21.06.2006 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12.

9. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18.02.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find.%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA/VS090064.html.

10. Рішення Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13.10.2005 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 16–17.

11. Рішення Верховного Суду України від 16.02.2011 р. // Закон і бізнес. – 2011. – № 37(1024). – С. 12.

12. Чебаненко А.М. Завдаток і аванс: критерії відмінності / А.М. Чебаненко // Адвокат. – 2007. – № 6. – С. 44–48.

13. Домбругова А.В. Завдаток як спосіб забезпечення виконання зобов'язання / А.В. Домбругова // Юридичний вісник України. – 2005. – № 37. – С. 14.

14. Береславська О.І. Міжнародні розрахунки та валютні операції. Авансові платежі / О.І. Береславська, О.М. Наконечний, М.Г. Пясецька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/131/8630.html>.

УДК 347.254

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА НА ЗАХИСТ ЖИТЛОВИХ ПРАВ

Корольова Є.О., аспірант
кафедри цивільного права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається юридична природа права на захист житла. Досліджується проблема співвідношення права на захист і суб'єктивного цивільного права, аналізуються сформовані в юридичній науці підходи до цієї проблеми. Розкривається зміст права на захист житла. Розглядається співвідношення понять «захист житлових прав» та «охорона житлових прав». Висловлюються пропозиції щодо сучасного розуміння юридичної природи права на захист. Також за результатами дослідження запропоновано визначення права на захист житлових прав.

Ключові слова: право на житло, право на захист житла, зміст права на захист житла, захист, охорона.

В статье рассматривается юридическая природа права на защиту жилья. Исследуется проблема соотношения права на защиту и субъективного гражданского права, анализируются сформированные в юридической науке подходы к этой проблеме. Раскрывается содержание понятия права на защиту жилья. Рассматривается соотношение понятий «защита жилищных прав» и «охрана жилищных прав». Высказываются предложения относительно современного понимания юридической природы права на защиту жилья. Также по результатам исследования предложено определение права на защиту жилищных прав.

Ключевые слова: право на жилье, право на защиту жилья, содержание права на защиту жилья, защита, охрана.

Koroleva E.O. LEGAL NATURE OF RIGHT TO PROTECTION OF THE HOUSING RIGHTS

The article examines the legal nature of right to protection of the housing. The investigated to problem correlation the right to protection and subjective civil law, a analyzes formed in jurisprudence approaches to this problem. Revealed the meaning of the right to protection. Examines correlation concepts “protection housing rights” and “guard housing rights”. The author gives proposals to modern understanding of the legal nature of the right to protection. Also, the results of research proposed definition of the right to the protection of housing rights.

Key words: right to housing, right to protection housing, meaning of right to protection housing, protection, guard.

Постановка проблеми. Актуальність статті полягає в сутності та значенні дослідження права на захист житла. Більшість джерел житлового законодавства, у тому числі Житловий кодекс УРСР 1983 р., прийняті в період функціонування адміністративно-командної системи, відбивають інший спосіб господарювання, тому, звісно, не відповідають сучасним реаліям. Унаслідок цього вітчизняний правовий механізм захисту житлових прав і свобод людини є недосконалим. За таких умов в Україні проблема забезпечення правового захисту житлових прав набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням цього питання в різні часи займалися такі науковці, як С.С. Алексєєв, Н.М. Бородавкіна, О.В. Бринцев, І.В. Вишневська, І.В. Венедіктова, М.К. Галантич, В.П. Грибанов, П.Ф. Єлісейкін, В.А. Золотарь, Л.Г. Лічман, І.Б. Марткович, А.М. Нечаєва, Т.М. Підлубна, С.О. Погрібний, Я.В. П'янова, З.В. Ромовська, Ю.О. Сульженко, Б.Ю. Тихонова, А.А. Фігель та інші, однак згоди щодо нього вони так і не досягли. Варто відмітити, що це питання досліджується фрагментарно, а не комплексно. Недостатньо розглянуто залишається низка теоретичних питань, зо-

крема, щодо поняття та змісту права на захист житла в сучасних умовах.

Мета статті полягає у визначенні юридичної сутності поняття «захист житлових прав» та його співвідношення з поняттям «охорона житлових прав», у виділенні основних складових змісту права на захист житла в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 47 Конституції України закріплює право кожного на житло [1]. Проголошуючи це право, Конституція України встановлює обов'язок держави створити умови, за яких кожний громадянин матиме можливість не лише мати житло, придбати його у власність або взяти в оренду, а й забезпечити належний правовий захист житлових прав. Загальна декларація прав людини пов'язує поняття «гідний рівень життя» з наявністю в людини житла [2]. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права зобов'язує державу забезпечити кожній особі ефективний засіб правового захисту в разі порушення її прав і свобод (ст. 2). Право на захист для кожної особи, яка його потребує, забезпечується державою, її компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими органами [3].

Насамперед право на захист житла забезпечується Конституцією України, норми якої конкретизовано в ст. 311 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка закріплює принцип непорушності житла фізичної особи [4].

За юридичною природою право на захист житла є невід'ємним елементом прав людини й громадянина. Необхідно зазначити, що існує проблема співвідношення права на захист і суб'єктивного цивільного права. У правовій науці можна виділити декілька підходів до їх співвідношення: 1) право на захист як одна з правомочностей суб'єктивного права; 2) право на захист як самостійне суб'єктивне право [5, с. 121]; 3) право на захист як елемент правового статусу громадянина [6, с. 10–12].

Так, відповідно до першого підходу право на захист є однією з правомочностей суб'єктивного права. Одним із прихильників цієї концепції був В.П. Грибанов, який зазначав, що право на звернення до компетентних державних органів за захистом порушеного права нерозривно пов'язане із суб'єктивним матеріальним правом. Для цього є декілька причин, а саме: це право виникає лише з порушенням суб'єктивного цивільного права або коли це право оспорується іншими особами; характер самої вимоги про захист права визначається характером порушеного матеріального права чи права, що оспорується, зміст і призначення якого переважно визначає також спосіб його захисту. Тому з матеріально-правової точки зору право на захист у його матеріально-правовому аспекті розглядають як одну з правомочностей самого суб'єктивного цивільного права [7, с. 105–106].

Прихильники другого підходу вважають, що право на захист не входить до складу суб'єктивного права як самостійна правомочність, а властиве суб'єктивному праву в цілому. Наприклад, С.В. Курилев стверджує, що право на захист є не елементом суб'єктивного пра-

ва, а самостійним суб'єктивним правом, що виникає в результаті правопорушення, перешкод у здійсненні права. Аналогічної думки дотримується О.В. Іванов, який зазначає, що право на захист – це не правомочність суб'єктивного права, а самостійне право, хоча й тісно пов'язане із суб'єктивним правом. Багато вчених із приводу цього питання є ще більш категоричними. Вони вказують, що право на захист є самостійним, універсальним, конституційним правом людини. Вважаємо, що не можна бути такими категоричними в судженнях про самостійність суб'єктивного права на захист. Адже лише існування суб'єктивного права, яке було порушено, не визнано чи оспорено, дає можливість існування права на захист. Крім того, суб'єктивне право, яке не має такої правомочності, як право на захист, є декларативним правом. Отже, можна зробити висновок, що в той чи інший спосіб право на захист усе-таки нерозривно пов'язане із суб'єктивним правом [8, с. 18–19].

Аналіз норм чинного законодавства щодо того, чи є самостійним право на захист або ж воно є однією з правомочностей суб'єктивного права в умовах нового правового поля, створеного в Україні після прийняття чинного ЦК України, дає змогу стверджувати, що законодавець дотримується точки зору про самостійність права на захист як суб'єктивного права. На таку позицію вказує ст. 15 ЦК України: «Кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорування». Крім цього, право на захист не може входити в зміст суб'єктивного права, яке за допомогою нього підлягає захисту, оскільки можливість захисту має своїм предметом усе суб'єктивне право в цілому, а така можливість не може існувати, будучи частиною цього цілого. З огляду на норми законодавства можна дійти висновку, що право на захист існує об'єктивного, незалежно від того, чи має потребу в ньому людина. Отже, на думку Т.М. Підлубної, право на захист – це самостійне цивільне право, яке є складовим елементом будь-якого суб'єктивного права, що реалізується в разі порушення останнього [8, с. 21–22].

Розглядаючи поняття захисту житлових прав фізичних осіб, необхідно звернути увагу на зміст права на захист. На основі аналізу позицій В.П. Грибанова та І.Я. Дюрягіна можна зробити висновок, що зміст права на захист визначається вимогою уповноваженої особи до правопорушника або особи, яка заперечує її інтерес, що є рівнозначним її вимозі до юрисдикційного органу. Зміст права на захист містить у собі два види можливостей: матеріально-правові та процесуальні [8, с. 23].

Матеріально-правовий зміст права на захист включає в себе такі складові: 1) можливість уповноваженої особи використовувати дозволені законом засоби примусу до правопорушника, захищати належні йому права власними діями фактичного порядку (самозахист) (ст. 19 ЦК України); 2) можливість застосування уповноваженою особою щодо зобов'язаної особи «мір оперативного впливу» або «мір, близьких до самозахисту» (відмо-

ва кредитора від простроченого виконання (ст. 612 ЦК України); 3) можливість уповноваженої особи звернутися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування чи громадських об'єднань із вимогою примусити зобов'язану особу до правомірної обов'язкової поведінки (ст. 17 ЦК України); 4) у зв'язку з ратифікацією Конвенції про захист прав людини виділяється можливість звернутися в міжнародні організації із захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту (ст. 55 Конституції України) [8, с. 23].

З огляду на матеріально-правовий зміст права на захист можна погодитись із висновком Б.Ю. Тихонової, що право на захист унаслідок своєї правової природи може здійснюватися залежно від конкретних обставин або за допомогою безпосередніх дій самої уповноваженої особи, або за допомогою дій компетентних державних чи громадських організацій [8, с. 23].

Процесуальний зміст права на захист складають такі елементи: 1) можливість уповноваженої особи самостійно врегулювати спірні правовідносини або звернутися за захистом порушеного права в будь-який компетентний орган у встановленій законом формі (ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)); 2) можливість використання уповноваженою особою будь-яких передбачених законом процесуальних прав і процедур, встановлених для цієї конкретної форми захисту прав (ст. ст. 27, 33 ЦПК України); 3) можливість оскарження у встановленому законом порядку рішення компетентного органу в конкретній справі (ст. 13 ЦПК України).

На основі викладеного М.К. Галянтич пропонує зміст права на захист визначати шляхом комплексного поєднання норм цивільного, матеріального й процесуального права, які встановлюють зміст правоохоронних заходів, підстави їх застосування, коло суб'єктів, уповноважених їх застосовувати, процесуальний процедурний порядок їх застосування, матеріально-правові та процесуальні права суб'єктів, щодо яких застосовуються відповідні заходи [9, с. 395].

Отже, слід констатувати, що зміст права на захист житлових прав містить у собі два види можливостей (матеріально-правові та процесуальні), які варто розглядати в сукупності.

Аналіз цього питання не матиме логічного й послідовного характеру, якщо не приділити належну увагу проблемі співвідношення понять «захист житлових прав» та «охорона житлових прав». Усі підходи до розуміння понять «охорона» й «захист» можна умовно поділити на дві групи: ті, які розглядають їх як синоніми, та ті, які їх розмежовують. Так, відповідно до першого підходу, зіставляючи дані «Тлумачного словника» В.І. Даля, у якому «захист» розглядається як «заступництво», і «Словника російської мови» С.І. Ожегова, у якому слово «захист» тлумачиться як «те, що захищає, слугує обороною», О.В. Стремоухов зазначає, що якщо в першому випадку «захист» – це діяльність яких-небудь суб'єктів, то в другому випадку «захист» – це все, що

слугує охороні й обороні (дії, предмети, знаряддя, механізми). Отже, О.В. Стремоухов доходить висновку, що захист та охорона – поняття тотожні.

Взаємний зв'язок і тісню єдність понять «захист прав» та «охорона прав» підкреслює також М.В. Вітрук. На думку вченого, охорона права – це діяльність, спрямована на усунення перешкод у реалізації прав та обов'язків, боротьбу з невиконанням обов'язків і зловживанням правами, профілактику й попередження порушень прав та обов'язків; натомість захист настає тоді, коли є невиконання обов'язків і зловживання правом, а також коли виникає перешкода їх здійсненню, є суперечка про наявність самого права й обов'язку. М.В. Вітрук вважає, що обидва поняття (як «охорона», так і «захист») становлять єдине ціле, що називається «охороною (захистом)» прав та обов'язків, а терміни «охорона» й «захист», відповідно, є синонімами. Аналогічної позиції дотримується Л.Д. Воеводін. Схожого висновку доходить також В.І. Темченко, який вказує, що «захист» та «охорона» – це тотожні терміни [8, с. 24–25].

Відповідно до другого підходу «охорону» й «захист» прав і свобод людини й громадянина не можна ототожнювати, хоча ці поняття є взаємозалежними, співвідносяться як частина й ціле. Охорона в широкому розумінні – це створення умов [10, с. 18] для реалізації прав, а захист порушених прав – складова, більш вузька частина їхньої охорони [10, с. 43], протидія незаконним порушенням та обмеженням прав, попередження цих порушень та обмежень, а також відшкодування заподіяної шкоди у випадку, якщо попередити порушення чи обмеження не вдалося. Механізм правової охорони реалізується за допомогою регулятивних та охоронних правових норм. Захист же будується винятково на охоронних юридичних нормах.

Отже, охороною є сукупність законодавчих актів та системи державних, муніципальних і громадських заходів, спрямованих на створення умов для реалізації суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів. У трактуванні терміна «захист» варто погодитись із «Юридичною енциклопедією»: «Захист – це комплексна система заходів, уживаних для забезпечення вільної й належної реалізації суб'єктивних прав, що включає судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні та інші засоби й заходи, а також самозахист цивільних прав» [11, с. 169]. Так, охорона – явище субстанціональне, інституціональне, а захист – функціональне, інструментальне. Водночас як охорона, так і захист є способами забезпечення суб'єктивних прав і законних інтересів. Також охорона цивільних прав може бути головною метою їх захисту [12, с. 26].

Охорона без захисту самостійно існувати не може, оскільки захист виявляється лише в моменти порушення встановленого режиму охорони прав і законних інтересів громадян на житло. Правова охорона житлових прав громадян, не забезпечена реальним правовим захистом, не може досягати основної мети – забезпечення прав і законних інтересів

сів, які вона встановлює. А правовий захист як форма реалізації прав і законних інтересів громадян спрямовується на їх поновлення [13, с. 398].

На основі підходів до розуміння понять «охорона» й «захист» можна зробити висновок, що правова охорона житлових прав – це сукупність заходів, спрямованих на регулювання суспільних відносин із приводу житла, попередження порушень та усунення причин, що зумовлюють порушення житлових прав, а також заходи, спрямовані на визнання або поновлення права в разі його порушення чи оспорювання, а саме захист. А правовий захист житлових прав є складовою правової охорони.

На думку З.В. Ромовської, тривалу дискусію в правничій літературі щодо співвідношення понять «правова охорона» та «правовий захист» можна загалом вважати завершеною. Ці поняття вже не ототожнюються, водночас «зламано» й штучно «стіну» між ними. Теза «право охороняється законом, а захищається судом», яку було сформульовано ще в 1930-ті рр., стала домінуючою. Проте до неї вперто не бажають пристосуватися прихильники теорії так званих охоронних правовідносин, тобто тих, що виникають у разі порушення суб'єктивного права. Ці правовідносини мали б називатися «захисними» [14, с. 20].

Як відзначив В.М. Коссака, розглядаючи юридичну природу згаданих правових категорій, правовий захист є нерозривно пов'язаним із правовою охороною, проте це різні категорії [15, с. 233].

Проаналізувавши думки науковців, можна назвати низку відмінностей між охороною й захистом житлових прав, а саме: а) ці правові категорії розглядаються як ціле та частина; б) «охорона» й «захист» житлових прав відрізняються за періодом застосування; права та інтереси охороняються постійно, а захищаються лише в разі порушення; в) застосовується неоднаковий інструментарій для охорони й захисту житлових прав.

Т.М. Підлубна поняття «захист суб'єктивних цивільних прав та інтересів» визначає як правозастосовну діяльність, що здійснюється компетентним органом або безпосередньо управомоченою особою у випадках, передбачених законом, з метою відновлення суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів, якщо останні ким-небудь порушуються, не визнаються чи оспорується. Крім того, дослідник виділяє такі елементи, які є складовими поняття захисту суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів: 1) об'єкт, тобто те, що підлягає захисту; 2) суб'єкт – особу, права й інтереси якої порушено та яка володіє суб'єктивним правом на захист; 3) спосіб захисту; 4) форму захисту [8, с. 35].

Заслуговує на увагу думка М.К. Галянтича, який, розглядаючи юридичну природу поняття «захист житлових прав осіб» крізь призму цивільного й житлового законодавства України, робить висновок, що законодавець на сьогодні з огляду на гарантії захисту житлових прав осіб так і не зміг закріпити поняття «захист житлових прав осіб». Водночас, на переконання автора, під захистом у суб'єктивному значенні варто розуміти правові (юридичні)

можливості, надані окремому громадянину для поновлення порушених прав або прав, які оспорується [9, с. 398].

Отже, право на захист житлових прав – це передбачена Конституцією України та іншими законами можливість управомоченої особи застосувати до правопорушника заходи впливу. Право на захист житлових прав включає можливість таких дій: а) самозахисту житлових прав, тобто можливість управомоченої особи використовувати дозволені законом засоби примусу до правопорушника, захищати належні їй права власними діями фактичного порядку; б) застосування управомоченою особою щодо зобов'язаної особи «мір оперативного впливу» або «мір, близьких до самозахисту»; в) звернення управомоченої особи до компетентних органів із вимогою примусити зобов'язану особу до правомірної обов'язкової поведінки; г) звернення в міжнародні організації із захисту прав і свобод людини, якщо вичерпано всі наявні національні засоби правового захисту житлових прав. Захист житлових прав здійснюється шляхом застосування належної форми, засобів і способів захисту.

Розглядаючи юридичну природу права на захист житлових прав, необхідно визначити підстави реалізації такого права. Так, на думку Я.В. П'янової, порушення суб'єктивного цивільного права можна визначити як протиправну дію (бездіяльність) особи, що має наслідком ліквідацію належного іншій особі суб'єктивного цивільного права або обмеження свободи його реалізації як повністю, так і частково. Невизнання суб'єктивного цивільного права можна визначити як дію чи бездіяльність особи, що за змістом становить заперечення існування суб'єктивного цивільного права іншої особи, проте не має ознак порушення права – ліквідації чи обмеження свободи реалізації права. Оспорювання суб'єктивного цивільного права можна визначити як дію чи бездіяльність особи, яка полягає в запереченні належності або обсягу відповідного суб'єктивного цивільного права без ознак його порушення [16, с. 33–34].

На думку С.О. Погрібного, порушення цивільного права – це результат протиправних дій, унаслідок чого воно зазнало зменшення чи ліквідації, що позбавляє його носія можливості здійснити, реалізувати це право повністю або частково. Невизнання цивільного права – це дії носіїв пасивного цивільного обов'язку, які полягають у запереченні цивільного права уповноваженої особи, унаслідок чого остання повністю або частково позбавляється можливості реалізувати своє право. Несприятливий наслідок може бути як за «абсолютних», так і за відносних цивільних правовідносин. Оспорювання цивільного права – це такий стан цивільних правовідносин, за якого між його учасниками існує суперечка з приводу наявності чи відсутності в них суб'єктивного права, а також щодо належності такого права певній особі. Оспорюване цивільне право є ще не порушеним, проте виникає невизначеність у праві, яка зумовлює неможливість його повного або часткового використання [17, с. 202].

На основі аналізу позицій Я.В. П'янової, С.О. Погрібного та інших учених, які приділяють увагу визначенню підстав реалізації учасниками цивільних правовідносин, можна зробити висновок, що підставами виникнення у фізичних осіб права на захист суб'єктивних житлових прав є порушення, невизнання чи оспорювання таких прав. Причому порушення, невизнання чи оспорювання цих прав слід вважати підставами виникнення права на захист незалежно від виду житлового фонду. До фізичних осіб, у яких може виникнути право на захист житлових прав, необхідно відносити не лише фізичних осіб, які є власниками житла, а й фізичних осіб, які є наймачами житла, осіб, які постійно проживають разом із наймачами житла, інших осіб, які вселені в житло наймачами за згодою наймодавців, незалежно від їх правосуб'єктності. Так, у чинному законодавстві передбачаються норми, спрямовані на захист і забезпечення житлових прав дітей.

Відповідно до ст. 20 ЦК України право на захист особа здійснює на власний розсуд. З аналізу норми постає, що право на захист може реалізуватися не лише особою, чие право порушено, не визнано чи оспорено. Захист права може здійснюватися також за допомогою суспільних, державних та міжнародних установ і їх посадових осіб, які наділяються відповідною компетенцією. Зокрема, ідеться про захист житлових прав органами прокуратури, які виявили порушення житлових прав (ст. 121 Конституції України).

Висновки. Таким чином, за юридичною природою право на захист житла є невід'ємним елементом прав людини й громадянина. Право на захист необхідно розглядати в сукупності можливостей як матеріально-правового, так і процесуального характеру. Реалізація права на захист житлових прав завжди пов'язується із застосуванням примусу щодо зобов'язаної особи. Правова охорона житлових прав – це сукупність заходів, спрямованих на регулювання суспільних відносин із приводу житла, попередження порушень та усунення причин, що зумовлюють порушення житлових прав, а також заходи, спрямовані на визнання чи поновлення права в разі його порушення або оспорювання, а саме захист. Правовий захист житлових прав є складовою правової охорони.

Під правом на захист житлових прав пропонуємо розуміти передбачену Конституцією України та іншими законами можливість управомоченої особи застосовувати до правопорушника заходи впливу. Право на захист житлових прав включає можливість таких дій: а) самозахисту житлових прав, тобто можливість управомоченої особи використовувати дозволені законом засоби примусу до правопорушника, захищати належні їй права власними діями фактичного порядку; б) застосування управомоченою особою щодо зобов'язаної особи «мір оперативного впливу» або «мір, близьких до самозахисту»; в) звернення управомоченої особи до компетентних органів із вимогою примусити зобов'язану

особу до правомірної обов'язкової поведінки; г) звернення в міжнародні організації із захисту прав і свобод людини, якщо вичерпано всі наявні національні засоби правового захисту житлових прав.

Вважаємо, що варто закріпити на законодавчому рівні поняття «захист житлових прав осіб». Також потребує вдосконалення термінологічний апарат у житловій сфері, зокрема, необхідно розрізнити поняття охорони й захисту житлових прав фізичних осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами й доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html.
2. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU48001D.html.
3. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права : міжнародний документ від 16.12.1966 р., ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. № 2148-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (у редакції від 12.02.2015 р. № 191-VIII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030435.html.
5. Бородавкіна Н.М. Защита права как субъективное гражданское право / Н.М. Бородавкіна // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2004. – № 3. – С. 121–123.
6. Елисейкин П.Ф. Право граждан на судебную защиту – элемент правового статуса личности / П.Ф. Елисейкин, К.С. Юдельсон // Цивилистические проблемы правового статуса личности в социалистическом обществе. – Саратов : Саратовский юрид. ин-т, 1982. – С. 10–12.
7. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – 2-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2001. – 411 с.
8. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Т.М. Підлубна. – К., 2009. – 209 с.
9. Галаянтіч М.К. Житлове право України : [навч. посібник] / М.К. Галаянтіч. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 498 с.
10. Нечаева А.М. Проблемы охраны прав несовершеннолетних в Российской Федерации : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.М. Нечаева. – М., 1995. – 57 с.
11. Юридическая энциклопедия / [Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров] ; под ред. М.Ю. Тихомирова. – М., 1997. – 526 с.
12. Чернадчук Т.О. Щодо захисту цивільних прав: деякі аспекти / Т.О. Чернадчук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 12. – С. 26–27.
13. Галаянтіч М.К. Приватноправові засади реалізації житлових прав громадян в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / М.К. Галаянтіч. – К., 2007. – 478 с.
14. Ромовська З.В. Проблеми охорони та захисту права власності фізичної особи / З.В. Ромовська // Механізми охорони та захисту майнових прав в Україні та ЄС : зб. матер. круглого столу / редкол. : О.Д. Крулчан, М.К. Галаянтіч, В.І. Король, І.Е. Берестова. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПР України, 2008. – С. 20–29.
15. Цивільне право України : [підручник] : у 2 кн. / [О.В. Дзери, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – 2005. – 736 с.
16. П'янова Я.В. Судовий захист майнових цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Я.В. П'янова. – Х., 2009. – 224 с.
17. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : [монографія] / С.О. Погрібний. – К. : Правова єдність, 2009. – 304 с.